

Ismertetések – Reviews – Rezensionen – Katsauksia – Рецензии

Csúcs Sándor: *Miért finnugor nyelv a magyar?*

Reguly Társaság – Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2019. 136 l.

ISBN 978-615-80229-2-7

Már a figyelemfelkeltő cím is sejteti, majd az *Előszó* (5–8) megerősíti a könyv célját: a szerző a nyelvészet iránt érdeklődő közönség elé kívánja tárni a finnugor nyelvrokonság rendszerezett bizonyítékait. Eltekint a tudománytalan nézetek cáfolatától, mivel ezek „a tudományosság alsó fokát” sem érik el. Az interneten elérhető forrásokat is olvasói figyelmébe ajánlja az író: 1986 és 1988 között jelent meg az uráli nyelvek etimológiai szótára (*Uralisches Etymologisches Wörterbuch I–II.*, UEW), ennek már elérhető számítógépes adatbázissá fejlesztett változata is, egyrészt a Koblenzi Egyetemnek, másrészt az MTA Nyelvtudományi Intézetének a honlapján. Mint ismeretes, Csúcs Sándornak – és Bátor S. István koblenzi professzornak – oroszlanrésze volt a szótár, illetve az adatbázis létrehozásában.

Az 1. fejezet az *Urali népek és nyelvek* (9–15) címet viseli. Ebben érthető okok miatt a finnugor népekről csak alapvető adatokat olvashatunk (lélekszám, a nyelvet beszélők száma, lakóhelyük), hiszen az érdeklődőknek már számos korábban megjelent ismeretterjesztő munka áll a rendelkezésére. A szerző közread egy családfaábrát az uráli nyelvek rokonsági viszonyairól, és felhívja arra a figyelmet, hogy ez egy leegyszerűsített, de valószínű bemutatása a nyelvek közötti viszonyoknak. Ugyanakkor a népcsoportok szétválása hosszú, bonyolult folyamat, amelyet a családfa nem képes ábrázolni.

A nyelvrokonság és bizonyítása (elméleti bevezetés) című részben (16–25) elsőként arra a gyakran feltett kérdésre ad választ a könyv írója, hogy a szláv nyelveket beszélőkkel ellentétben mi miért nem értjük meg egymást a finnekkel, ha rokon nyelveket beszélünk. Ennek magyarázata az időben rejlik, tudniillik a szláv nyelvek kb. 1200 éve váltak szét, a magyarok és a finnek elődei viszont mintegy 4500 éve. Minél régebben történt a szétválás, annál

távolabb állnak egymástól a rokon nyelvek, annál nagyobbak a különbségek közöttük.

A szerző logikusan mutatja be a nyelvi változások okait, ezek: a hatékony kommunikációra való törekvés, a gazdaságosság és a redundancia. A három tényező közül az első kettő ellentétes viszonyban van egymással, a kiegyenlítő szerepet a redundancia tölti be. Ennek a rendszernek a működését az író a finnugor nyelvek hangtörténeti változásaival szemlélteti, figyelembe veszi Labov szociolingvisztikai kutatásait is. Csúcs Sándor bevezeti a „határozatlansági reláció” fogalmát a hangváltozásokra, mivel ugyanaz a hang egy időben több irányba is fejlődhet, ebből következően el kell fogadnunk, hogy a szabálytalan elszakíthatatlan velejárója a szabályosnak. A nyelv és a nyelvet beszélők közössége elválaszthatatlan kapcsolatban van, és a szerző meggyőződése szerint kaotikus rendszert alkot e két tényező, ugyanis a kezdeti kicsi különbségek óriási eltérésekhez vezethetnek az idők folyamán. A hangváltozások egyetlen beszélő nyelvében kezdődnek ismeretlen okból, majd elterjednek egy kisebb közösség közvetítésével. A nyelvi változások természetéhez tartozik, hogy az új változat ki is szoríthatja a régit, vagy ha mindkét változat fennmarad, akkor funkciómegoszlás megy végbe a gazdaságosságra való törekvés következtében.

A szerző a nyelvrokonság bizonyításában két tényezőt nevez meg: a megőrzési tendenciát és a nyelvi változás szabályosságát. Ezzel kapcsolatban bemutatja a szabályos hangmegfelelés néhány példáját a magyar *ház, kéz, méz, fazék, vezet* és *víz* szavak rokon nyelvi megfelelőivel összevetve. A nyelvben a jel két összetevőjével (jelentés és hangalak) rendelkező részrendszerek (a szavak és a toldalékok) alkalmasak a nyelvrokonság bizonyítására, ugyanis a toldalékok a nyelv legkonzervatívabb részét képviselik, az alapszókinccs elemei (pl. a névmások, számnevek, elemi cselekvéseket kifejező igék, testrésznevek stb.) szintén ritkán és lassan változnak. Tehát az alapszókinccs szabályos hangmegfelelései a nyelvrokonság meggyőző eszközei.

A *Hangtörténet (hangok a szavakban)* a kötet legterjedelmesebb fejezete (26–59). Csúcs Sándor kifejti, hogy egy-egy szócsalád (etimológia) vizsgálatában három kritériumot (hangtanit, jelentéstanit és elterjedtségit) kell figyelembe venni. Mivel a hangtani a legegzaktabb, ezért ez a legfontosabb. Minél több nyelvben bizonyítható egy alapnyelvi szó folytatása, annál biztosabb az etimológia. Legalább két nyelvben kell meglennie egy-egy alapnyelvi szó folytatásának, az átlagos érték négy, azaz átlagosan egy alapnyelvi szónak négy mai uráli nyelvben bizonyítható a megfelelése.

Ezután az uráli alapnyelvi szavak hangtani felépítését ismerheti meg az olvasó, majd az alapnyelv hangjait, azok szabályos változásait mutatja be a

könyv. A hangok közül az explozívák a leggyakrabban előfordulók, ezeket követik a nazálisok, végül a likvidák és a félhangzók. A hangok és szabályos változásainak a bemutatása a következő sorrendben történik: explozívák, szibilánsok, affrikáták, zöngés réshangok, félhangzók, nazálisok, végül a likvidák. (A fejezet elején talán utalni lehetett volna arra, hogy a hangjelölések magyarázata a 109–110. lapon található.)

A *Magánhangzók* című alfejezetben (50–59) az első szótagi, majd a nem első szótagi magánhangzók bemutatása következik. A magánhangzók könnyebben változnak, mint a mássalhangzók, és többnyire a nyelvallás változott. A szerző az UEW álláspontjával nem mindig ért egyet, ilyenkor röviden indokolja véleményét. Ilyen például az *ü* hang önálló fonémaként való feltételezése. Az UEW ezt a hangot nem tartja önálló fonémának, csupán az *i* variánsának. Csúcs Sándor szerint nincs okunk kételkedni az *ü* alapnyelvi létezésében, mivel negyven biztos etimológiában kimutatható (57).

Az *Alaktan* (60–89) című részben előbb a szófajok kerülnek sorra. Az alapnyelvre jól rekonstruálhatók a névszók és az igék, ritkán rekonstruálhatók a határozószók, a névutók és az indulatszók; a névelők, a kötőszók és az igekötők pedig későbbi fejlemények. A 66. lapon az alapnyelvi eseteket és ragokat egy táblázat foglalja össze. Nagyon helyesen az eset magyar megnevezését (ahol van ilyen) is megadja a szerző (pl. accusativus – tárgyeset). Ahol nincs pontos magyar megfelelője a latin szónak, ott a jellemző kérdést közli (pl. locativus – hol?). Ugyanezt az eljárást lehetett volna követni a *Rövidítések* című (111–112) részben is.

A könyv egyik nagy erénye, hogy mindig az olvasó elé tárja a le nem zárt kutatásokat vagy a bizonytalan feltevéseket. A szerző annak is hangot ad, ha eltérő véleményen van, így például módosítaná Hajdúnak a locativusra vonatkozó feltevését (68).

Kitér a magyar határozóragok kialakulására (70). A számjelöléssel kapcsolatban a könyv írója ismerteti a *-k* többesjel és az *-i* birtoktöbbesítő jel eredetére vonatkozó elméleteket (72).

Az igeragozásban az uráli alapnyelvre a magyarban ma is meglévő három igemódot tesszük fel. A magyar *-j* módjel keletkezésével kapcsolatban a szerző megjegyzi, hogy az ősi *-j* kicsinyítő képzőtől való származtatása funkcionális szempontból kevésbé tartható valószínűnek.

Az uráli nyelvek többségében közös tulajdonság, hogy nincs külön jövő időt jelölő elem, a jelen idejű alakokkal fejezik ki a jövő időt, illetve az is közös vonás, hogy a jelen idő jelöletlen.

Az igei személyragok a birtokos személyragokhoz hasonlóan a személyes névmásokból agglutinálódtak. Csúcs bemutatja, hogy a magyar nyelv külön

életében hogyan keletkeztek finnugor eredetű elemekből a névmási eredetű személyragok. Külön foglalkozik a jelöletlen, személyragot nem tartalmazó alakokkal.

A magyar, a mordvin, az obi-ugor és a szamojéd nyelvek sajátja a kétféle (alanyi vagy általános, illetve tárgyias vagy határozott) igeragozás megkülönböztetése. A különböző nyelvekben azonban más-más funkciókat látnak el a tárgyias igei személyragok. Ezek szinte egyetlen esetben sem vezethetők vissza közös előzményre, ennek ellenére a kutatók többsége az alapnyelvre feltételezi a kétféle ragozás meglétét. A kérdés lezáratlan.

A *Szóalkotás* c. alfejezetben (81–88) a szerző megállapítja, hogy a mai uráli nyelvekben a szóképzés és a szóösszetétel a két leggyakoribb szóalkotási mód. Részletesebben foglalkozik a szóképzéssel, mert a képzők jól rekonstruálhatók, viszont az alapnyelvre összetett szavakat nem tudunk rekonstruálni, bár vannak az uráli nyelvekben ősi eredetű, ún. összefoglaló összetételek, pl. magy. *arc* < *orr-szá(j)*, vog. *ńol-sam* 'arc' (orr + szem), osztj. *ńot-sem* 'arc' (orr + szem).

Bár az alapnyelvre több tucat képzőt tudunk rekonstruálni, de az alapnyelvre rekonstruált 1200 szóból nagyjából csak 60-ról állíthatjuk biztosan, hogy valószínűleg képzett volt.

A szerző bemutatja, hogyan lehetne megállapítani egy szóról, hogy valóban képzett-e. Példaként a *lélek*, *ajak*, *fazék*, *fészek*, *homlok*, *könyök*, *nyirok*, *szurok*, *vöcsök* szavakat veti össze rokon nyelvi megfelelőivel, amelyek képzetlenek, tehát ezekben a magyar szavakban a szóvégi *-k* egykor képző lehetett. Sok esetben nem állapítható meg a képzők pontos funkciója, de szerepük a szó meghosszabbítása, azaz a redundancia növelése lehetett.

A *Mondattani sajátosságok* c. fejezetben (89–91) a könyv írója 14 pontban foglalja össze a mai uráli nyelvekre jellemző vonásokat, többek között a tőszámnévi jelző után az egyes számú főnév használatát, pl. *A teremben csak öt diák volt*. Továbbá egyes szám használata páros testrészek, ruhadarabok, tárgyak nevében: *Piros csizma volt a lábán*. Ha a páros testrészek egyikéről van szó, akkor a „fél” jelzővel látják el: magy. *félszemű* ~ finn *silmäpuoli* ~ osztj. *sempeläk*.

A *Szókészlet*-ről szóló részben (92–105) az alapnyelvi szókészlet jelentéskörök szerinti bemutatása található. A megszokott témaköröktől kicsit eltérő csoportosításban közli a szerző a szavakat: 1. Természet (élettelen és élő természet, ezen belül növények, állatok, ember); 2. Tudat és társadalom, 3. Gazdaság és technika, 4. Hangok, 5. Közlekedés, 6. Egyéb igék, 7. Minőség, mennyiség és idő. Szerencsés megoldás, hogy az író kurziválással jelöli azokat a szavakat, amelyeknek megfelelői a magyarban is megvannak.

Tanulságos és érdekfeszítő az *Ósi szavaink a mai magyarban* címet viselő alfejezet (97–105). A pusztán számszerűség a laikusok számára félrevezető lehet, ha azt nézzük például, hogy a Magyar értelmező kéziszótár 70 ezer címszava közül csupán 600–700 a finnugor eredetű szó, hiszen ez mindössze 1%-ot tesz ki. A szerző arra ad választ, hogy a nyelvhasználatban milyen súllyal, gyakorisággal vannak jelen ezek az ősi eredetű szavak. A könyv írója kétfajta vizsgálatot folytatott, illetve vezetett, ezek eredményeit publikációiban már korábban (a *Finnugor Világ* 2016/1–2. és 2017/2. számaiban) közre is adta. Az MTA Nyelvtudományi Intézetének honlapján hozzáférhető a Magyar Nemzeti Szövegtár, ennek alapján végeztek egy számítógépes elemzést, az eredmény egy letölthető lista, amely a 187,6 millió szövegszót tartalmazó anyag alapján a feldolgozott szövegek leggyakoribb ezer szavát tartalmazza. Csúcs Sándor ezt a listát vetette etimológiai vizsgálat alá. Az ő jegyzéke azonban nem 1000, hanem 1022 szót tartalmaz, ugyanis egyrészt a számjegyekkel írt számneveket, a rövidítéseket, tulajdonnevek vizsgálatát mellőzte, másrészt viszont külön-külön vizsgálta az összetett szavak tagjait, hiszen ezek külön eredetűek lehetnek. Anyagát négy szempont szerint csoportosította: elkülönítette az ősi eredetű szavakat, a jövevényszavakat, a belső keletkezésű és az ismeretlen eredetű szavakat.

Ősi eredetűek azok a szavak, amelyek az uráli, finnugor vagy ugor alanyelvből származhatnak. A legfontosabb, hogy a magyaron kívül legalább egy rokon nyelvi megfelelőjük legyen, továbbá lényegesek a bizonyítható szabályos hangmegfelelések, valamint a rokonított szavak jelentésének azonosága vagy hasonlósága.

A szerző irányította azt a munkát, amelyben magyar szakos egyetemi hallgatók két csoportja (2015-ben és 2017-ben) azonos módszerekkel vizsgálta a tetszés szerint kiválasztott, minimum ötven szót tartalmazó szövegeket. Munkájukkal megerősítették a Csúcs Sándor által végzett kutatások eredményeit. Táblázatok szemléltetik, teszik összehasonlíthatóvá a vizsgálatok adatait. (Megjegyzem, hogy a gyorsabb tájékozódás érdekében tanácsos lett volna ezeket címmel ellátni.) A három kutatás alapján leggyakoribb ezer szavunk több mint 60%-át (61%, 66%, 67%) teszik ki az ősi eredetű szavak. A képzett és összetett szavakban ez az arány 70% fölé emelkedik. Vagyis ősi szavainkat nagyobb arányban használjuk fel új szavak alkotására, mint jövevényszavainkat. A jövevényszavak aránya 11 és 22% között mozog, a legnagyobb csoport a honfoglalás előtti török jövevényszavaké (4,2 és 7,1% között). Ez, összevetve az ősi szavak 61–67%-ával, elenyésző arány.

Csúcs azzal a gondolattal zárja fejtegetését, hogy a mai magyar nyelvhasználatban „elsőprő többségben vannak azok a szavak, amelyek közvetle-

nül vagy közvetve etimológiai kapcsolatba hozhatók a rokonnak tekintett nyelvek szavaival” (105).

A 7. fejezet az *Összefoglalás* (106–108), amely az előző fejezetekből levonható következtetéseket közli, illetve azt a gondolatmenetet tekinti át, amely a magyar nyelv finnugor eredetét bizonyítja. A rokonság a nyelvek esetében is azt jelenti, hogy közös ősük van. Azokban a nyelvekben, amelyek „csupán” 1000–1500 évvel ezelőtt váltak el, szembetűnőbb a hasonlóság, amely a nyelv minden részrendszerére jellemző, ha nem is azonos szinten. Elsősorban a szavak és a toldalékok fontosak a nyelvrokonság bizonyításában. A mondattan alátámasztja a nyelvrokonságot, de nem tekinthető döntő érvnek. A ragozási rendszer elemei és a képzők viszont számos rokon nyelvi megfelelővel rendelkeznek.

A *Hangjelölés* (109–110), majd a *Rövidítések* (111–112) részek következnek. Ez utóbbiban csak néhány eset nevét adta meg magyarul is a szerző, például *gen.* = *genitivus* (*birtokos eset*); *instr.* = *instrumentalis* (*eszközhatározó eset*). Hiányolom a többi eset magyar nyelvű megfelelőjét, vagy ha ilyen nincs, akkor legalább a tipikus kérdését, amely eligazíthatja a kevésbé szakavatott olvasót is. *Pl. abl.* = *ablativus* (*honnan?*).

Nagyon hasznos része a kiadványnak a *Teljes példatár* (113–123) amely a szövegben tárgyalt etimológiák listáját adja az UEW betűrendjében. Az olvasó könnyen visszakeresheti az őt érdeklő adatokat a világhálón elérhető forrásban.

Az *Ősi eredetű szavaink* című részben a magyar szavak betűrendben szerepelnek az adatbázisban található sorszámmal együtt (124–132). E lista alapján jól áttekinthető az alapnyelvi szókincs, és megkönnyíti a rokon nyelvi megfelelőikben való tájékozódást.

Az Irodalom (133–135) listája után a Tartalomjegyzék (136) zárja a művet.

Logikus felépítésű, jól követhető magyarázatokat tartalmazó művet vehet kezébe az olvasó. Nagy értékének tartom, hogy olyan nyelvészeti adatbázisokra hívja fel a nagyközönség figyelmét, amelyek eddig feltehetően csak szűkebb szakmai körökben voltak ismertek. Ezáltal egyúttal megfelel a 21. századi ember igényeinek, aki szeret gyorsan és könnyen tájékozódni a modern technika adta lehetőségek segítségével. Haszonnal forgathatják a könyvet a nyelvrokonság iránt érdeklődők, az új módszerekre fogékony magyar- és történelemtanárok és a magyar szakos hallgatók.

RUSVAI JULIANNA